

יוספה רחמן

רות ואלישע: קווי דמיון ושוני

יש כעשרים מכנים משותפים מסוגים שונים בין הסיפור על הדבקות של רות בנעמי (רות פרק א) לבין הסיפור על הדבקות של אלישע באלהו על סף עלייתו בסערה השמימה (מלכים ב, ב) נתונים אלה ומשמעותם, על רקע השוני שבין הסיפורים, יעמדו במרכזו של מאמר זה.

העובדה שעד עתה צמד זה לא שימש מושא למחקר השוואתי נובעת כנראה מן הרתיעה להשוות נביא לאישה, גדולה ככל שתהיה, משמעותית לעם היהודי ככל שתהיה. אולם דווקא בימים בהם המגדר משמש מושא להתקפה על הציבור הדתי, כדאי ורצוי לסלול דרך למחקר המשלב תורה, מדע ועמדה מאוזנת, לא פרובוקטיבית, בסוגיית השוויוניות בין המינים.

שלושה חלקים למאמר זה: בחלק הראשון אעמוד על המשותף בין סיפור הדבקות של רות בנעמי (רות א) לסיפור הדבקות של אלישע ברבו אליהו (מל"ב ב) על סף עלייתו השמימה. בחלק השני אציג את ההבדלים העיקריים בין הסיפורים, ואילו בחלק האחרון, השלישי, אברר את משמעותו של השיח האחרון בין אליהו לאלישע ובאמצעותו תועמק ההשוואה בין שני הסיפורים ותקבל משנה תוקף.

א. הקווים המשותפים בין הסיפורים

1. **על פרשח דרכים:** במלכים ב, ב, בסיפור על עליית אליהו השמימה,¹ וברות א ניצבים רות ואלישע, כל אחד במקומו ובזמנו, בצומתי מפתח בחייהם: רות – על סף הפרידה האחרונה

1. לפי כוגן ותרמור, לדמותו של אליהו וקורותיו בפרק זה אין מקבילה בספרות של המזרח הקרוב הקדום Mordechai Cogan & Hayim Tadmor, II Kings (AB), Doubleday & Company, New York 1988, pp. 34-35

בפרשנות המסורתית נחלקו בהכנת האירוע ומשמעותו. לאחרונה מנה קריגר ארבע שיטות בהכנת האירוע ותוצאותיו, ואלה הן: 1. אליהו חי וקיים עם רוחו וגופו. 2. אליהו מת בשמים. 3. אליהו הוא מלאך. 4. אליהו חי בשמים וגופו ונשמתו נפרדים (על פרטי השיטות עיינו אצל בן ציון קריגר, אליהו: נביא בעין הסערה. עיון מחודש בפרקי אליהו בתנ"ך על פי המקורות. המכון התורני אור עציון ע"ש ר' יצחק זגב' חנה סטרולוביץ', מרכז שפירא תשס"ו, עמ' 450-457).

מנופי מולדתה ומתרבותה. אלישע – על סף הפרידה מאליהו. בטקסט מצוין במפורש שאלישע ידע שה' עומד לקחת את אדוניו מעליו (פסוקים ג, ה).

2. **החלטות אמיצות:**² רות ואלישע מחליטים לעלות דרגה בסולם הרבקות תוך התנערות מרבית מתגורת הביטחון של הוודאות: רות מחליטה לדבוק בנעמי ולצעוד איתה לעבר הבלתי נודע. היא לא ירעה כיצד תתאקלם בנופי מולדת זרים. יתרה מזו, נעמי נתנה לה להבין שהסיכוי שלה להינשא קיים רק כמואב. צעידתה לעבר עתיד לא ברור מבחינה חומרית, נבעה מבחירה חופשית ואמיצה לבנות את ההתייחסות לעולם החומר מתוך נקודת המוצא של הרוח. הוא הדין באלישע. כאמור, אלישע ידע שביום הזה ה' עומד לקחת את אדוניו מעל ראשו. אין לדעת אם הוא או אליהו ידעו בדיוק כיצד יסתלק אליהו ממרחביו של העולם הזה, בסערה או בדרך אחרת. על כל פנים, כשאליהו מנסה להניא את אלישע מלהתלוות אליו בהמשך דרכו, אלישע מסרב. כרות, גם הוא בוחר להשיל מעליו את חגורת הביטחון של הוודאות, ולצעוד לצד אליהו רבו עד לקו הגמר שעלול להפיל על דרי משה, גם הנבחרים שבהם, אימה ופחד.³

3. הרף הרוחני של רות ושל אלישע נקבע מתוך זיקה לאישיות מסוימת (נעמי – במגילת רות, ואליהו – במל"ב), לא רק מתוך זיקה לאידיאות. אפשר כמובן לדבוק ברעיון, ללא זיקה הכרחית לדמות מסוימת (דוגמת קנאותו של פנחס), אולם בשני הסיפורים לא כך הם פני הדברים.

4. **ניסיונות שכנוע:** הדמויות שרות ואלישע רצו לדבוק בהן, מנסות לשכנע אותם לא להתלוות אליהן בדרך אל הבלתי נודע. אליהו מנסה לשכנע את אלישע להישאר מאחור ולא לצעוד עמו עד לקו הגמר.⁴ נעמי מנסה לשכנע קודם את רות וערפה ואחר-כך את רות לבדה לשוב מאחריה,

2 על החלטותיה האמיצות של רות עיינו Phyllis Trible, "A Human Comedy: The Book of Ruth", *Literary Interpretation of Biblical Narratives*, volume II, Kenneth R. R. Gros Louis and James S. Ackerman (eds.), Nashville, Abington Press 1982, pp. 168, 190

3 בהקשר להתגלות זו מזכירה כריסטה שפר-ליכטנברגר את התגובה רווית הפחד של בני ישראל כמעמד מתן תורה (שמות כ, טז). לרבקה, אלישע איננו מתחמק מהמפגש עם האלוקות ומוכיח את כשירותו להיות היורש של אליהו.

(Christa Schäfer-Lichtenberger, "Josua und Elischa – eine biblische Argumentation zur Begründung der Autorität und Legitimität des Nachfolgers", ZAW 101 (1989), pp. 216-217 השוו יעל שמש, סיפורי אלישע – ניתוח ספרותי. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ז, עמ' 114, ושם הערה 24.

4 על הסיבות לניסיונות השכנוע של אליהו השוו שמש (לעיל, הערה 3), עמ' 114, וכן קריגר (לעיל, הערה 1), עמ' 426. על כל פנים, הניסוח של רל"ג חריף יותר ממה שהציג קריגר, וזהו לשונו של רל"ג על פסוק ב: "...אמר לו זה כדי שלא יחרד אלישע בהפרד אליהו ממנו, אם יראה שינשא בסערה השמים" (ספר מלכים ומקראות גדולות, הכתר), אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ה). על ניסיונות השכנוע של נעמי בפסוק ח כותב זקוביץ: "בכתוב זה ניסתה נעמי לשחרר כלותיה מתחושת חוב כלפיה. זאת היא עושה באיפוק רב, כדי לא להסגיר רגשותיה כלפיהן, ומדגישה זיקתן לבית אמן. נעמי מציינת כי הכלות עשו עמה למעלה מן המוסל עליהן, כדי שלא ילכו אותן רגשות אשם בשוכן מאחריה למואב" (יאיר זקוביץ, רות ומקרא לישראל), עם עובד, תל אביב תש"ן), עמ' 56.

אך ניסיונותיה ביחס לרות עולים בתוהו.⁵

6-5. **הסירוב להשתכנע וסגנונו:** אלישע ורות מסרבים לגיסינות השכנוע תוך שהם משתמשים בשורש עז"ב. רות מבקשת: "אל־תפגעי בי לעזובך לשוב מאחריך" (רות א, טז),⁶ ואלישע מזהיר: "חִי-ה' וְחַי-נַפְשָׁךָ אִם-אֶעְזְבְּךָ" (מל"ב ב, ד, ו), כלומר שלא אעזבך.⁷ השימוש בשורש עז"ב במקום שורשים כמו פר"ד או פנ"ה (צידופי לשון כמו "אפרד ממך" או "אפנה מעליך/מאחריך") מגדיר את האופציה של הפנייה לאחור כאופציה שיש לדחותה על הסף, כאופציה בלתי אפשרית.

7-8. **הקדמת ההליכה לדיבורים וזאתו של הרובר הראשון:** בתחילת הסיפור במל"ב, ב מסופר שאליהו ואלישע הלכו מן הגלגל: "ויהי בהעלות ה' את-אליהו בסערה השמים וילך אליהו ואלישע מן הגלגל. ויאמר- אליהו אל- אלישע שב-נא פה כי ה' שלחני עד-בית-אל" (מל"ב ב, א-ב). הפותח בשיח הוא אליהו אשר מבקש מאלישע לא להמשיך ללוותו, וכך גם במגילת רות בפרק א, פסוקים ו-ז: "ותצא מן-המקום אשר-היתה שמה ושתי כלתיה עמה ותלכנה בדרך לשוב אל-ארץ יהודה. ותאמר נעמי לשתי כלתיה לכנה שכנה אשה לבית אמה..." (א, ח). ההליכה קודמת לפירוש הדיבורים הנוגעים לה, והרוברת הראשונה היא נעמי המנסה לשכנע את כלותיה לא להתלוות אליה. הקדמת ההליכה לדיבור מעניינת במיוחד במגילת רות משום שמקומם הטבעי של מחשבות והיסוסים לגבי ההצטרפות לנעמי בדרכה חזרה לארץ יהודה הוא טרם עזיבת הבית, במואב, אך לא כך מסופר. לפי הכתוב, רות וגם ערפה עזבו את מקום מגוריהן במואב, קמו והלכו עם נעמי כברת דרך ללא שאלות. רק אחרי כן פנתה אליהן נעמי בבקשה לשוב.⁸

5 לאחר שכתבתי את המאמר גיליתי שרחל סליג כבר העירה שניסיונות השכנוע במל"ב ב דומים אולי לשיחה שהייתה בין נעמי לרות. כך על פי קריגר (לעיל, הערה 1), עמ' 426, הערה 27. על פי המובאה של קריגר, סליג לא פיתחה את ההשוואה. לפי רש"י, אליהו "חפץ היה לדחותו מחמת עגוה, שלא יראה בהלקחוו". לפי פירוש זה, נראה שאליהו ידע לא רק שהוא עומד להילקח, אלא גם כיצד הוא אמור להילקח מאלישע. הסבר מעשי אליהו לאור תכונת הענווה מוזכר לקוראים את ההקבלות הרבות בין אליהו למשה רבנו (עיינו פסיקתא רבתי ד).

6 בהקשר זה מוזכר גרסיאל את הפועל עז"ב גם ברברי בעז בפרק ב פסוק יא: "ויען בעז ויאמר לה הגד הגד לי כל אשר-עשית את-המותך אחרי מות אישך ותעזבי אביך ואמך וארץ מולדתך ותלכי אל-עם אשר לא-ירעת תמול שלשום". הוא מגדיר את הפעלים דב"ק ועז"ב כפעלים ניוגדיים (משה גרסיאל, "המבנה הספרותי, התפתחות העלילה ומגמת המספר במגילת רות", הגות במקרא: מבחר מתוך עיוני החוג לתנ"ך לזכר ישי רון, ג, הקרן לזכר סגן ישי רון, החברה להקדמקרא והוצאת ספרים רון, תל-אביב תשמ"מ, עמ' 69).

7 Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius, *Gesenius' Hebrew Grammar*, as edited and enlarged by E. Kautsch, 2nd English ed. Revised in accordance with the 28th German ed. (1909), Oxford 1966 (1910), § 149.

וכן אצל אליעזר בן-יהודה, מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, א, מקור, ירושלים תשמ"מ, "אם", עמ' 264, טור שני: "...ביעור ושבועה וברית, כשהמאמר הוא חיובי לשלילה ועם מילת השלילה לחיוב".

8 בפרק א פסוק ז נאמר: "ותצא מן-המקום אשר-היתה שמה ושתי כלתיה עמה ותלכנה בדרך לשוב אל-ארץ יהודה" למרות שכבר בפסוק הקודם, פסוק ו, נאמר: "ותקם היא וכלתיה ותשב משדי מואב...". על כך מעיד ארליך: "מן המקום אשר היתה שמה. המקרא הזה משמיענו שנדברו הדברים בין נעמי ובין כלותיה ושלשתן עודן בגבול מואב, והן אך יצאו מן העיר שהיתה שם" (ארנולד בוגומיל ארליך, וכינוי העט שלו: שבתי בן יוס טוב אבן בודד), מקרא כפשוטו, ב (דברי סופרים), כתב, ניו יורק (1969).

9. **שויון במספר הניסיונות:** מספר הניסיונות של נעמי ושל אליהו להניא את מלוויהם מלדבוק בהם הוא שלושה (רות א, ח-ט, יא-יג, טו ; אליהו – מל"ב ב, ב, ד, ו). בסיפור על עליית אליהו השמימה תחנות השכנוע מפורשות: הראשונה מתרחשת בגלגל, השנייה – בבית אל, השלישית – ביריחו.

10. **שויון במצלול:** ניסיונות השכנוע של השניים קשורים בעיצורים ש' – ב', בסדר הזה, כשהש"ן קודמת לבי"ת. אליהו מפציר בלישע: "שָׁב-נָא פֹה כִּי ה' שִׁלְחָנִי עַד-בֵּית-אֵל" (מל"ב ב, ב, ד, ו), נעמי מפצירה ברות ובערפה: "לִכְנָה שִׁכְנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה... (א, ח). "שִׁכְנָה בְּנָתִי" (יא), ולאחר מכן "שׁוּבִי אַחֲרַי יִבְמַתְךָ" (טו).

11. **ייחודו הסגנוני של ניסיון השכנוע השני:** בשני הסיפורים רק ניסיון השכנוע השני פותח במילת פנייה אינטימית. המילה המופיעה בפתח השכנוע השני במגילת רות היא "בְּנָתִי" ("שִׁכְנָה בְּנָתִי" – רות א, יא).¹⁰ המילה הפותחת את השכנוע השני במל"ב היא שמו הפרטי של אלישע: "וַיֹּאמֶר-לוֹ אֵלִיהוּ אֵלִישַׁע שֶׁב-נָא פֹה" (ב, ד).¹¹

12. **לשון שבועה במסגרת הסירוב להשתכנע:** על ניסיונותיו של אליהו לשכנע את אלישע לא להתקדם אחרו לעבר התחנה הבאה, מגיב אלישע בלשון שבועה: "חִי-ה' וְחִי-נַפְשִׁי אִם-אֶעֱזָבְךָ" (ב, ד, ו). לשון שבועה מופיעה גם בתגובתה של רות לניסיון השכנוע השלישי של נעמי: "כֹּה-יַעֲשֶׂה ה' לִי וְכֹה יִסִּיף כִּי הַמֹּת יִפְרִיד בֵּינִי וּבֵינְךָ" (יז).

13. **בשני הטקסטים מופיעות בקשות:** בקשתו של אלישע מאליהו טרם הלקחו מעמנו היא: "וַיְהִי-נָא פִי-שְׁנַיִם בְּרוּחַ אֵלִי" (ב, ט – עיינו בהמשך). בקשתה של רות מנעמי היא: "אֵל-תִּפְגַּעֵ-בִי לְעִזְבְּךָ לְשׁוֹב מֵאַחֲרֶיךָ" (א, טז). כמו כן, בקשתו של אלישע היא תשובה להצעתו/בקשתו של אליהו "שאל מה אעשה-לך בטרם אלקה מעמך". אמנם הבקשות שונות בתכליתן: אלישע מבקש לאתר שאליהו פסק מניסיונות השכנוע להשאירו מאחור, ואילו אצל רות הבקשה נוגעת לעצם ניסיון השכנוע שתישאר מאחור, ואף על פי כן אי אפשר להתכחש לעובדה שמופיעות כאן בקשות בשלב מכריע של האירועים.

14. **במשפטי מפתח בשני הסיפורים מופיעה תבנית לשונית שיש בה הכפלה:** במגילת רות: "כִּי אֵל-אֲשֶׁר תִּלְכִּי אִלַּךְ וּבְאֲשֶׁר תִּלְיִנִי אֲלִין עִמָּךְ עַמִּי וְא-לְהִיךְ א-לְהִי. בְּאֲשֶׁר תִּמּוּתִי אִמּוּת וְשֵׁם

9 לפי סמט, בסיס הפעולה של אלישע היה בגלגל. שם ישבו בני הנביאים לפניו. הוא מבסס את דבריו לאור ההקבלה בין מל"ב ד, לח ("וְאֵלִישַׁע שָׁב הַגִּלְגָּל") לבין שמ"א ז, טז-יז ("וַהֲלַךְ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בֵּית-אֵל וְהַגִּלְגָּל וְהַמְצַפָּה וּשְׁפַט אֶת-יִשְׂרָאֵל אֶת-כָּל-הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה. וַתִּשָּׁבְתוּ הַרְמָתָה כִּי-שֵׁם בֵּיתוֹ") (אלחנן סמט, פרקי אליהו, מעליות, ירושלים תשס"ג, עמ' 496).

10 זקוביץ בפירושו לפסוק ח (לעיל, הערה 4) סבור שבניסיון השכנוע הראשון נעמי לא הפצה לתת דורו לרגשותיה כלפי כלותיה ומסיבה זו לא כינתה אותו "בְּנָתִי". רק לאחר שסרבו לשוכ לביית אמותיהן מכנה אותן נעמי "בְּנָתִי".

11 במגילת רות חוזרת לשון הפתיחה "שִׁכְנָה בְּנָתִי" גם בפסוק יב.

אָקבר כה-יעשה ה' לי וכה יסיף כי המות יפריד ביני ובינך" (א, טז-יז). במל"ב מצעק אלישע:
 "אבי אבי" (ב, יב).¹²

15. תקשורת לא מילולית: במגילת רות נזכרות נשיקות: אחרי ניסיון השכנוע הראשון נעמי נושקת לרות ולערפה (א, ט). ערפה נושקת לחמותה אחרי ניסיון השכנוע השני, עם פרידתה ממנה (יד). במלכים ב לאחר הלקחו של אליהו, אלישע קודע את בגריו ומרים את אדרת אליהו נוכח חמישים מבני הנביאים (ב, יב-יג) כנראה גם כדי להבהיר להם את ההתנהגות התולמת את הרגע וגם כדי להבהיר להם את הסיטואציה החדשה.¹³ כמו כן, בשני הטקסטים יש התייחסות לגוון של הקול: אלישע, כלשון הכתוב, היה "מְצַעֵק אָבִי אָבִי רָכַב יִשְׂרָאֵל וּפְרָשָׁיו" (יב); רות וערפה נושאות קולן ובוכות פעמיים: בפעם הראשונה – אחרי ניסיון השכנוע הראשון של נעמי ("ותשאנה קולן ותבכינה" – ט), ובפעם השנייה – אחרי ניסיון השכנוע השני ("ותשאנה קולן ותבכינה עוד" – יד).¹⁴

16. בשני הסיפורים יש דמות שנעלמת מה"במה": במגילת רות – ערפה,¹⁵ ובמל"ב – אליהו.

17. בשני הסיפורים יש אלחיה, לפחות חלקית, לפרשת העקידה: במגילת רות, אחרי סימומו של ניסיון השכנוע השלישי (א, יח-יט) נכתב: "ותרא כי-מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה. ותלכנה שתייהם עד- בואנה בית לחם" במקביל, גם במל"ב מופיע הצירוף: "וילכו שניהם" (ב, ו) בתחנה השלישית, כלומר ביריחו, לאחר ניסיון השכנוע השלישי והאחרון מצד אליהו.¹⁶

18. בשני הסיפורים, אחרי האלוזיה לפרשת העקידה, שדה הראייה מתרחב וצמד הדמויות המרכזי מופיע לצד קהל רב. במלכים ב, ב, אחרי הצירוף "וילכו שניהם" נאמר: "וחמשים איש מכני הנביאים הלכו ויעמדו מנגד מרחוק ושניהם עמדו על-הידן" (ז).¹⁷ במגילת רות נאמר: "ותלכנה שתייהם עד-בואנה בית לחם ויהי כבאנה בית לחם ותהם כל-העיר" (א,יט).

12 להבהרת כפל לשון זה בהקשרו עיינו יוספה רחמן, הסיפור בכתבי הקודש, הקיבוץ המאוחד (ספריית הילל בן-חיים), ירושלים ובני ברק, תשס"ז, עמ' 25-26. בסופו של מאמר זה זוכה העין בהקשר זה לפיתוח נוסף ומורכב יותר. על הצירוף "אבי אבי" ועל גלגוליו בספרות העברית, עיינו בהרחבה אצל רב סדן, מכחו של מקרא, מחברת ראשונה, תריסר הקרי בתובים, ניומן, תל-אביב תשל"ז, עמ' 52-68. במגילת רות ראוי גם לשים לב למצלול "אל" החוזר בווריאציות שונות בדבריה של רות: אל-אשר, אלך, א-להיך א-להי.

13 רד"ק על הפסוק כתב: "מכאן סמכו רבוהינו ז"ל (מו"ק כו, א), שחייב אדם לקרוע על רבו שלמדו חכמה; ואותו הקרע אינו מתאחה לעולם, לפי שאמר: לשנים..."

14 לפי ארליך (לעיל, הערה 8), "מצעק" במלכים ב, ב,יב הוא בנין ככד דגוש כדי להשמיענו שאלישע היה צועק וחוזר וצועק פעמים רבות.

15 השוה, למשל, צפורה יבין, "רות – האם החמישית (עיון במגילת רות)", מדעי היהדות 44 (תשס"ז), עמ' 193, נקודה 11.

16 לפי שמש (לעיל, הערה 3), עמ' 121: המלים "וילכו שניהם" במלכים ב "מלמדות על קרבת הלבבות שנוצרה בין אליהו לאלישע כשלב זה של הסיפור. לאחר שלושה ניסיונות כושלים מצדו של אליהו להשאיר את אלישע מאחור, הוא מקבל את הליכת אלישע עמו מתוך הסכמה, ולא רק מתוך חוסר בריחה". כזכור, בפסוק הראשון של הפרק נקוט לשון יחיד "וילך אליהו ואלישע מן-הגלגל" (שם, עמ' 121-122 וכן 112).

17 לפי סמט (לעיל, הערה 9), עמ' 504, הזכרת חמישים בני הנביאים בפסוק זה חשובה להבנת המשך. עיינו שם.

19. **בשני הסיפורים הרמויות המרכזיות, לא הקולקטיביות, הן רמויות נאצלות:** רות איננה מתערבת בהחלטתה של ערפה, ואילו אלישע מגיב באיפוק לשאלה הטורדנית של בני הנביאים החוזרת בשתי תחנות שונות: "הידעת כי היום ה' לקח את-אדניך מעל ראשך" (ג, ה). אלישע יכול היה להשיב 'וכי יכול אני לא לדעת?', או 'אתם מספרים לי? הרי אני קרוב אליו יותר מכס', אולם הוא משיב: "גם-אני ידעתי" (ג, ה), ומבקש מהם להחשות (כך על פי תרגום יונתן).^{18,19} יש שיאמרו כי אלישע משתיק אותם ומפגין סמכות כלפיהם ולפיכך אין כאן אצילות, אולם לעניות דעתי, אם הייתה כאן הפגנת סמכות היא נבעה מהצורך של אלישע להגן על עצמו בשעה קשה זו ומתוך בקשת רחמים על עצמו: לבו הכואב של התלמיד שעמד לאבד את רבו לא יכול היה לשאת דיבורים מפורשים על הסתלקותו של רבו.

ב. ההבדלים העיקריים בין הסיפורים

1. ההבדל הראשון בין שני הסיפורים נעוץ בעובדה שאלישע ואליהו עומדים על סף פרידה שאיננה נתונה לשליטתם, לעומתם רות ונעמי ניצבות לפני הידוק הקשר ביניהן.

2. במגילת רות, בדרך ממובא ליהודה, שותפות שלוש נפשות בלבד: נעמי, רות וערפה. אין נפש חיה נוספת. אין תיעוד של הסובב. במידה רבה אפשר לומר שציפור לא צייץ, עוף לא פרח. במידה רבה אפשר לדבר על דרך רציפה מנקודת היציאה במובא ועד להגעה אל שערי בית לחם יהודה, אך לא כך במלכים ב. כאן יש תחנות מוגדרות בדרך: גלגל, בית אל, יריחו, ירדן, ונפשות נוספות בדמותם של בני הנביאים, אשר שואלים את אלישע פעמיים, אם ידוע לו שהיום ה' לוקח את אדונו מעל ראשו. הדרך עצמה משנה את פניה פעמיים: פעם – כשאליהו חוצה באדרתו את מי הירדן ועובר עם אלישע בחרבה, ופעם – כשרכב אש וסוסי אש מפרידים בין אליהו לאלישע. נדמה שחציית מי הירדן וההפרדה בין אליהו לאלישע (יא) מתפקדת כמבוא דרמטי לעלילה המרכזית המפרידה בין אליהו לאלישע באמצעות רכב אש, סוסי אש וסערה. בחלק האחרון של הדרך המשותפת משתלבות הדמויות של אליהו ואלישע במרחבי היקום ונבלעות בו באופן זה או אחר, בניגוד גמור להעדר הרקע במגילת רות.

3. פרק ב במל"ב בחלקו הוא טקסט של התגלות. האווירה לפיכך רוויה בסוד.²⁰ לעומת זאת במגילת רות אין אווירה מיסטית, אין עלייה ברכב אש ובסערה השמימה, כלומר אין התגלות, אך

18 לפי אביו של ר"ק המובא בפירושו של ר"ק על פסוק ב, "הַחֲשׂוּ" מנוקד לא כצורת ציווי, אלא כצורת עבר וכוונת הכתוב לומר שכששמעו בני הנביאים את דברי אלישע, הם השתתקו מעליהם.

19 בפירושו של מגילת רות, א, ט מפנה זקוביץ את תשומת הלב גם לאצילותה של נעמי: "זו שנותרה ללא אישה וילדיה מצפה שכלותיה ינשאו לאחרים" (זקוביץ, לעיל, הערה 4).

20 סמט (לעיל, הערה 9), עמ' 493, מביא אחת עשרה הוכחות להימצאותה של אווירת הסוד כפרשתנו. בנקודה השישית הוא מזכיר את בקשת אלישע מבני הנביאים להחשות, מה שלדבריו "רומז, או כמעט מפרש, כי עניין לקיחתו של אליהו סודי הוא, ואין לדבר בו בקול רם", אולם אפשר להסביר את הדרישה לשתוק בקושי הנפשי של אלישע לשמוע או לדבר על הדברים בפה מלא.

יש התעלות ביחסי אנוש הסוחפת עמה מעלה את הקוראים.

4. העתיד האישי העקרוני של אלישע היה גלוי לפניו. מאותו היום שבו אליהו השליך את אדרתו לעברו של אלישע (מל"א יט, יט) הוא היה יכול להבין שה' ציווה את אליהו רבו למשוך אותו לנביא תחתיו (מל"א יט, טז). לעומת זאת הגורל האישי העתידי של רות היה חתום בפניה, ואף על פי כן התליטה לעזוב הכול מאחוריה ולדבוק בחמותה ובאלוקיה.

5. ניסיונותיו של אליהו להניא את אלישע מללוותו עד קו הגמר, מנוסחים במשפטים קצרים, מונוטוניים, אף כי בהחלט ייתכן שנאמרו בלשון רכה של תחנונים. הם חסרי הנמקות (אולי מחמת העובדה שההנמקות נהירות), וחוזרים על עצמם כמעט בלשון זהה: "שב-נא פה כי ה' שלחני עד-בית-אל" (ב, ב); "שב-נא פה כי ה' שלחני יריחו" (ב,ד); "שב-נא פה כי ה' שלחני הירדנה" (ב, ו). סידורו של אלישע אף פעם איננו גורר את אליהו לסיבוב שיח נוסף, מה שאין כן אצל נעמי. ניסיונות השכנוע של נעמי מתגוונים מפעם לפעם, אוצר המילים מתחלף והמשפטים לא תמיד קצרים. יש שפע של הנמקות ("העוד-לי בנים במעי והיו לכם לאנשים" וא, יא); "זקנתי מהיות לאיש" וא, יב); "יצאה בי יד-ה'" וא, יב, ועוד), ויש ביניהן דרשית, כשנעמי מנסה לשכנע, הכלות מסרבות, נעמי מגבירה את הלחץ עליהן ואז ערפה פורשת. ייתכן שההבדל הסגנוני בין ניסיונות השכנוע בשני הסיפורים נובע מהעובדה שנעמי רצתה בכל מאודה להצליח בשכנוע, ואילו אליהו רצה בכל מאודו לא להצליח, כדי לאפשר לאלישע לעלות במעלות הרבקות והרוחניות.

6. ערפה הייתה שונה מרות, אך איננו שומעים על מתחים, חיכוכים או הצקות מצידה כלפי רות.²¹ לעומת זאת בני הנביאים, בירדעין או שלא בירדעין, מצייקים לאלישע ("הידעת כי היום ה' לקח את-ארניך מעל ראשך") עד שהוא, לפי אחד הפירושים, נאלץ לבקש מהם לשתוק. לפי פירוש אחר, הם עצמם מבינים שהגזימו ומשתתקים מאליהם.²²

7. לגבי האלגוריה לפרשת העקרה: במגילת רות כתוב "ותלכנה שתיהם" (א, יט), לעומת זאת במלכים מודגשת לא רק ההליכה המשותפת, אלא גם העמידה המשותפת על הירדן והמעבר המשותף בחרבה, ככתוב "ושניהם עמדו על-הירדן" (ב, ז), "ויעברו שניהם בחרבה" (ב, ח).

ג. ניתוח בקשת אלישע מאליהו כמפתח להעמקת הקשר בין הסיפורים

רות ואלישע גיחנו בדבקות. ראינו שהדבקות הטביעה טביעות חותם מקבילות בקורות החיים של השניים. כל אחד במקומו ובזמנו הוכיח שהדבקות ראויה לו, כאילו נבראה בשבילו. ההבדל

21 לפי זקוביץ (לעיל, הערה 4), עמ' 3, אין במגילה "דמויות שליליות. דומה שגיבורי המגילה מתחרים ביניהם על עשיית הטוב; הכול מסייעים ביד הכול, הכול שואפים לראות את נולתם שרוי ברוך טובה". עיינו גם יוסף דוט-רותם, "על הדמויות המשניות במגילת רות". בית מקרא קנח (תשס"ד), עמ' 69-70, ושם ביבליוגרפיה.

22 עיינו לעיל, הערה 18.

המשמעותי ביותר בין פיסות הביוגרפיה המקבילות הוא שדבקותו של אלישע ברבו במלכים ב, ב התרחשה, כפי שצוין, על סף הפרידה ממנו, ואילו הדבקות של נעמי ברות אירעה לפני תגבור החיבור בין השתיים,²³ אך לא כך עולה מניתוח מעמיק של פרידת אלישע מרבו. ניתוח שכזה מראה שגם הטקסט במל"ב הוא טקסט שבפסגתו מתעצם החיבור בין הדמויות, מסקנה שמאירה באור חדש את נתיב הדבקות שלפניה.

נבחר את המסקנה הנראית תמוהה:

אחרי שאליהו הכה את המים ועבר יחד עם אלישע בחרכה, ולפני שרכב האש וסוסי האש הפרידו בין אליהו לאלישע, שאל אליהו את אלישע: "מה אעשה-לך בטרם אלקח מעמך" (ב, ט). אלישע, בלי להסס או לחשוב פעמיים, משיב מיד: "ויהי-נא פי-שנים ברוחך אלי" (ט). מקובל לפרש את הצירוף "פי שנים" בזיקה לדין הבכור (דברים כא, טו-יז) "כי את-הבכור בן-השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר-ימצא לו" (יז).²⁴ הרי אלישע היה מעין הבכור שבתלמידיו אליהו. יש הסבורים שאלישע ביקש מאליהו לעלות עליו בכוחו הרוחני,²⁵ אולם פירושים אלה אינם נובעים מתוך הבנה נפשית של סיטואציית הפרידה, ולכן גם אינם תורמים להבנת הסיטואציה בכללותה. נראה יותר לפרש את הצירוף בזיקה לסיטואציה של הפרידה: אליהו שאל מאלישע: "מה אעשה-לך בטרם אלקח מעמך", ואלישע שלא חפץ בהסתלקותו של רבו, מיהר להשיב ברוח השאלה: "אינני חפץ שתילקח מעמי, אך אם כך נגזר משמיים, הייתי חפץ שתמורת אוברן הקשר הפיזי בין שנינו אזכה לתגבור הקשר הרוחני בינינו". במילים אחרות: עד עתה היה בינינו גם קשר רוחני וגם קשר מוחשי, מעתה אני מבקש להכפיל את מנת הקשר הרוחני "פי שנים" כדי לזכות בפיצוי על אוברן הקשר המוחשי.²⁶ על כך משיב אליהו: "הקשית לשאול אם-תראה

23 מכל מקום חשוב להזכיר כי ההשוואה כאן איננה נוגעת למה שסופר על אלישע במלכים א, שהרי במל"א יט, יט-כא, אלישע הוכיח רבקות באליהו כשנפרד מאביו ומאמו והלך אחר אליהו.

24 עיינו, למשל אצל ראב"ע בפירושו לדברים כא, יז, ואצל רלב"ג.

25 זהו הניסוח של דעה זו בסדרה "דעת מקרא": "...והזו"ל דרשו, שבקש כפלים ממה שהיה כאלהו..." (יהודה קיל, ספר מלכים, ב, ירושלים, מוסד הרב קוק תשמ"ט, על פסוק ט), אולם עיון מדויק בסנהדרין מז ע"א (והשוו חולין ז, ע"ב) מלמד שאין מדובר כאן בבקשה שאפתנית לעלות על רבו, אלא בבקשה להסתייע ברוחו של אליהו כדי לזכות להרבות נסים בישראל. בסנהדרין קה ע"א חלוקות הדעות בשאלה מאיזה פסוק אפשר ללמוד שאדם מתקנא בכל הניח מבנו והבן לא רלוונטי לריונו כאן ומתלמידו. לפי דעה אחת, בקשת אלישע מאליהו "ויהי-נא פי-שנים ברוחך אלי" מוכיחה זאת, ולכן אין פגם בבקשת אלישע מאליהו וגם לא נגרם לאליהו צער מאופייה של הבקשה, אולם לפי הדעה החלוקה, הראיה לכך איננה מפסוק שבו התלמיד מבקש לעלות על רבו, אלא מפסוק שבו הרב בנדיבותו וכאצילותו מוכן להאציל על התלמיד מלא חופניים מרוחו דוגמת משה ויהושע (במדבר כז, כג), עיינו שם ובפירושו של רש"י על אתר. דומה שדעתם של בעלי הדעה השנייה לא הייתה נוחה מהמובאה ממלכים ב, כ כאן. דעה חריגה מביע ר' יוסף כספי: "...אם כן לא שאל אלישע שיהיה לו כפל רוח אליהו כמו שחשבו רבים (סנהדרין קה, ב), כי זה היה רב; ולא שתי הידות כמו שחשב אבן עזרא ז"ל... כי זה היה מעט, אבל שאל שיהיה שוה לו, וזה ענין יקר" (בתוך: מנחם כהן (מהר"ר ועוד) מדעי), ספר מלכים [מקראות גדולות הכתר], בראילן, רמת-גן תשנ"ה, על הפסוק).

26 גם אברכנאל פירש באופן דומה, ואלו דבריו: "...וכאשר אליהו הוריעו שהשם יתב' לוקח אותו מעליו ולא יראהו עוד, נגע לו לאלישע עד נפש והיה נפשו מרה לו על אבדת חברת אליהו ועל העדר שמיעת דבריו האלקיים, לזה אמר לו כדי לנחמו שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך, ו"ל האם תרצה שאשים פי על פיך

אתי לקח מאתך יהי-לך כן ואם-אין לא יהיה" (ב, י). אליהו מבהיר לאלישע שמשאלתו תתגשם, רק אם יזכה לראות בעיניו את עלייתו שלו השמימה. ואמנם, תוך זמן קצר הפרידו רכב האש וסוסי האש ביניהם, ואלישע עמד וצעק: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" (ב, יב), כלומר: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו (אני רואה)",²⁷ וזה לי סימן שלא ניפרד לעולם, שתמיד תהיה קרוב. אפשר לתת הוראה נוספת למשפט "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו": כדרכם של בניגים ואבות מבקש אלישע לשתף את אליהו רבו בידיעה שמשאלתו נתמלאה, ולכן הוא צועק: "רכב ישראל ופרשיו (אני רואה)", אך בו זמנית הוא גם מעוניין בהשבת גלגלי מרכבת האש לאחור, כאילו רצה לומר בלשון ימינו: "טקסי, עצור!". צעקותיו שיקפו הן את התפעמותו מן ההתגלות המשמעותית בהווה, והן את הוודאות הנגזרת ממנה לגבי העתיד שגם בו יהיה לאליהו מקום מרכזי.²⁸

ועיני על עיניך או מה אעשה לך להתנחם על פרידת אהבתך, ואלישע אמר ויהי נא פי שנים כרוחך אלי, ר"ל ער עתה היינו אני ואתה יחידים והיינו מדברים תמיד ברברי תורה וברברי אלהות והכמה רבה ואיש אין אתנו כי אם שנינו אנחנו בשם השם, והיה זה אלי נחמה גדולה ומעלה נפלאה, ועתה איכה אעשה לעצמי בהפרדתך? יהי נא חסדך שאותו פי שנים שדיה בינינו כמה שהיינו מדברים ער עתה אני ואתה יהיה מכאן והלאה כרוחך אלי, שרוחך טובה בחלום חיון לילה או בהקיץ ידבר עמי ונרבר שנינו אנחנו כאשר בתחלה וזהו ויהי נא, ר"ל עתה אחרי לקיחתך יהי נא פי שנים, ר"ל השנים שהיינו ער עתה מדברים מפה אל פה יהיה מכאן ואילך כרוחך אלי, שיבא רוחך לדבר עמי פעמים כאשר היית אתה מדבר ער כה, ואליהו השיבו הקשית לשאול, כי איך יבא הרוח הנפרד מן הגוף לדבר עם האיש הגשמי... (ניצחק אברבנאל, הצירוף "פי שנים" מתאר את מסכת היחסים בין אליהו וירושלים תשט"ו, עמ' תרו-תרו). לפי אברבנאל, הצירוף "פי שנים" מתאר את מסכת היחסים בין אליהו לאלישע עד לעלייתו השמימה, מכאן ואילך רוצה אלישע שה"פי שנים" יבוא לידי ביטוי בזכות הרוח. השמטות של המלים "אני רואה" קיימות בספרות הנבואה למשל בתיאור התקרבותו של צבא אשור לירושלים ביש"י, כח: "בא על-עית עבר במגרון למכמש יפקיד כליו", כשהמשמעות היא: אני רואה (בעיני רוחי שהאויב) בא על עית, וברדומה כיש' יג, ד "קול המון בהרים דמות עם-רב קול שאון ממלכות גוים נאספים ה' צבאות מפקד צבא מלחמה". עיינו בפרשנות על פסוקים אלה אצל עמוס הכהן, ספר ישעיהו פרקים א-לה (דעת מקרא), מוסר הרב קוק, ירושלים תשמ"ד.

27 א. לביאור היסטורי-סוציולוגי של ההתבטאות כאן ראו שמואל אברמסקי, "אבי, אבי רכב ישראל ופרשיו": לאפיון ההנהגה של אליהו ואלישע, בתוך: ש"א ליוגשטם, מחקרים במקרא, יוצאים במלאת מאה שנים להולדתו של מ"ד קאסוטו, מאגנס, ירושלים, עמ' 49-62. לדבריו, מכל הנביאים והמנהיגים רק אליהו ואלישע זכו לכינוי "אבי". לשיטתו, קריאתו של אלישע תואמת את המציאות של תקופת בית אחאב, כשמלכות ישראל יכלו לספק לפי כתובת קרקר אלפיים רכב למלחמה בנגד שלמנאסר השלישי, מספר שעלה על המרכבות של כל שאר השותפות. לעניין זה השנו: שורה בן-דאובן, "מקום המרכבה כסיפור מרד יהוא", על הפרק 20 (התשס"ה 2004), 51-53.

28 ב. גם במל"ב יג, יד מופיעה קריאה זאת, והפעם – מפי יואש מלך ישראל לעבר אלישע העומד למות. לפי רופא, הכינוי "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" שבו מכונה כאן אליהו, הועבר אליו מאלישע (מל"ב יג, יד) (אלכסנדר רופא, סיפורי הנביאים: הסיפורת הנבואית במקרא – סוגיה ותולדותיה, מאגנס, ירושלים תשמ"ו, עמ' 45), אולם לשיטתי אין "רכב ישראל ופרשיו" כינוי של אליהו. לפי הנחות היסוד של הפרשנות המסורתית אפשר להסביר את גלגוליה השונים של הקריאה "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" באופן הבא: במל"ב ב רק אלישע ראה את עליית אליהו בסערה השמימה. בני הנביאים שעמדו מנגד לא ראו. אלישע באצילתו לא סיפר להם מה ראה. לפיכך פירשו את הקריאה כולה כמכוונת לאליהו, כלומר ככינוי לאליהו, וכך הכין ופירש את הקריאה יואש מלך ישראל, אך לא זאת הייתה המשמעות המקורית של הקריאה.

לפי ניתוח זה, עם עליית אליהו לשמים נתחזק כוחו הרוחני של אלישע, ואולי אף בגלל הדבקות המופלאה שלו ברבו ברגעים האחרונים הקשים, ובכך הוכחה התמדת הקשר הרוחני שלו עם רבו. זוהי מקבילה רוחנית להצהרת האמונים של רות בפרק א. רות אמרה לנעמי "אל-תפגעי בי לעזובך לשוב מאחריך כי אל-אשר תלכי אלך ובאשר תליני אליך עמך עמי וא-להיך א-להי. באשר תמותי אמות ושם אקבר כה-יעשה ה' לי וכה יסיף כי המות יפריד ביני ובינך" (א, טז-יז), כלומר: מכאן ואילך אדבק בך תמיד. אלישע אמר: עכשיו ברור לי שלעולם לא ניפרד, גם הפרידה הגופנית לא תפריד בינינו. איך כאן חפיפה מוחלטת: רות מבטיחה לנעמי לנהוג כלפיה במסירות גפוש המאפיינת את הדבקים, אלישע מגלה שנתמלאה משאלת ליבו להיות דבק באליהו. רות אמרה: 'רק המוות יפריד בינינו', ואילו אלישע מתחיל לעכל שאפילו מה שנראה לגביו כמוות לא יפריד ביניהם. על כל פנים, רוח הדבקות מרחפת מעל לשני הסיפורים גם יחד משום שמלכים ב איננו רק סיפור של פרידה. ואמנם בהמשך הפרק הולך אלישע בדרכי רבו גם מבחינה גיאוגרפית וגם בדרכי פעולתו. הוא חוצה את הירדן כאליהו באמצעות האדרת שנפלה ממרומים לעברו, והוא מחולל נס הקשור במים: הוא מרפא את המים הרעים ביריחו ומאפשר לאנשי העיר לשוב לשתות, בדומה לאליהו שחולל נס הקשור במים והביא להפסקת הבצורת בממלכת הצפון.

לבסוף נעיר הערה נוספת לגבי מעמד הפרידה במל"ב. אליהו אמר לאלישע "שאל מה אעשה-לך בטרם אלקח מעמך" (ט), אלישע השיב: "ויהי נא פי-שנים ברוחך אלי". על כך השיב אליהו: "הקשית לשאול אם-תראה אתי לקח מאתך יהי-לך כן ואם-אין לא יהיה" (י). דומה כי תשובת אליהו הדליקה באלישע פנס של ציפייה: 'אראה או לא אראה שאליהו רבי נלקח מאיתי?', ופנס הציפייה הזה המתיק עבור אלישע את רגע הפרידה הקשה מכל. ציפייה כידוע יוצרת המשכיות.